

OTM TALABALARIDA IQTISODIY-HUQUQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING ME'YORIY-HUQUQIY ASOSLARI

Gafurova Nigora Ilxomovna

Qo'qon davlat universiteti stajyor o'qituvchi, tayanch doktorant

gafurovanigora22@gmail.com

+998916865885

ORCID ID: 0009-0009-7450-2699

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 6-noyabr 2025-yil

Tasdiqlandi: 10-noyabr 2025-yil

Jurnal soni: 16-B

Maqola raqami: 27

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v16i.1313>

KALIT SO'ZLAR / КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА /

KEYWORDS

iqtisodiy-huquqiy madaniyat, Oliy ta'lim muassasalari, me'yoriy-huquqiy asoslar, talabalar, pedagogik shart-sharoitlar, huquqiy savodxonlik, moliyaviy savodxonlik, xalqaro standartlar, kompetensiya, Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM).

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Oliy ta'lim muassasalari talabalarida iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirishning me'yoriy-huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi, "Oliy ta'lim to'g'risida"gi Qonunlar, shuningdek korrupsiyaga qarshi kurashish, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish, shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash, elektron tijorat, mehnat munosabatlari va kiberxavfsizlikka doir hujjatlar talabalarida iqtisodiy va huquqiy savodxonlikni rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Mazkur me'yoriy-huquqiy baza talabalarida iqtisodiy-huquqiy ong va mas'uliyatni shakllantirish uchun muhim asos yaratishi ko'rsatilgan.

Shuningdek, maqolada BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari kabi xalqaro yondashuvlar tahlil qilinib, ularning O'zbekiston oliy ta'lim tizimi bilan uyg'unlashuvi ochib beriladi. Tadqiqotda iqtisodiy-huquqiy madaniyatni rivojlantirishda pedagogik shart-sharoitlar — fanlararo integratsiya, konstruktivistik metodlar, amaliy mashg'ulotlar, huquqiy treninglar hamda raqamli ta'lim resurslarining o'zni alohida ta'kidlanadi. Xulosa talabalarida iqtisodiy-huquqiy kompetensiyalarni shakllantirish samaradorligi, me'yoriy-huquqiy asoslarning uzviyligi va tizimliliği bilan bevosita bog'liqligini tasdiqlaydi.

Kirish. Bugungi kunda Oliy ta'lim muassasalari talabalarida iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirish jamiyatning barqaror rivoji va fuqarolarning mas'uliyatli iqtisodiy hamda huquqiy xatti-harakatlarini ta'minlash nuqtai nazaridan ayni dolzarb masalaga aylangan. Global raqamli iqtisodiyot, innovatsion texnologiyalar va huquqiy davlat tamoyillari sharoitida talabalar nafaqat o'z moliyaviy va huquqiy bilimlarini kengaytirishi, balki huquqiy ong, mas'uliyat, korrupsiyaga qarshi madaniyat va ijtimoiy faoliyat ko'nikmalarini ham egallashi lozim.

OTMlarda bu jarayonni ta'minlashda Konstitutsiya,¹ "Ta'lim to'g'risida"gi,² "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi³ Qonunlar va "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi⁴ Prezident Farmonlari, hamda korrupsiyaga qarshi kurash, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, moliyaviy va huquqiy xavfsizlikni tartibga soluvchi normativ hujjatlar muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari⁵ talabalar iqtisodiy-huquqiy kompetensiyalarini shakllantirishda xalqaro yondashuvlarni tatbiq etish imkonini beradi.

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati hamda raqamli iqtisodiyot sharoitida talabalarida iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish zarurati tug'ilmoqda. Bu jarayonni amalga oshirishda iqtisodiy-huquqiy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi me'yoriy-huquqiy asoslarni o'rganish va ulardan oqilona foydalanish muxim hayotiy ehtiyojlarimizdan biridir.

OTM talabalarida iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirishning ahamiyati: shaxsiy moliyaviy va huquqiy savodxonlikni oshirish, huquqiy ong va iqtisodiy faoliyatda huquqiy mas'uliyat, korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirish, xalqaro me'yor va standartlarga moslashishdan iborat. Shuningdek OTM talabalar iqtisodiy-huquqiy madaniyatga ega bo'lsa, ular nafaqat shaxsiy moliyaviy va huquqiy barqarorlikka erishadi, balki jamiyatda qonuniylik, mas'uliyat va samarali iqtisodiy faoliyatni targ'ib qiluvchi faol fuqaro bo'lib yetishadi.

Prezident Sh.M. Mirziyoyevning "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz"⁶ nomli nutqida jamiyat taraqqiyoti, inson manfaatlarini ta'minlash, shaffoflik va adolat tamoyillariga asoslangan boshqaruv tizimini rivojlantirish zarurligi alohida ta'kidlanadi. Ushbu yondashuv yoshlarning huquqiy ongini oshirish, iqtisodiy fikrlashni rivojlantirish va mas'uliyatli fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirishda ta'lim tizimining o'zni beqiyos ekanini ko'rsatadi. Shu ma'noda, oliy ta'lim muassasalarida talabalarida iqtisodiy-huquqiy madaniyatni rivojlantirish davlat siyosatida belgilangan ustuvor maqsadlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, demokratik jamiyat qurishning muhim sharti sifatida talqin etiladi.

"Iqtisodiy madaniyat - bu insonning iqtisodiy bilim, tafakkur va ongini rivojlantirib, iqtisodiy xulq-atvor va savodxonlikni oshirishga qaratilgan jarayon" deb hisoblasak, "Huquqiy madaniyat - bu shaxsning huquqiy bilim, tafakkur va ongini rivojlantirib, jamiyatda huquqiy tarbiya va savodxonlikni oshirishga qaratilgan kompleks jarayondir" deya olamiz. Bu ikki madaniyatning integratsion jarayonini "iqtisodiy-huquqiy madaniyat" deb atab, unga quyidagicha: "Iqtisodiy-huquqiy madaniyat — bu shaxsning iqtisodiy va huquqiy bilimlarini shakllantirib, ongli ravishda amaliyotga tatbiq etishni ta'minlovchi, hamda qonuniylik, adolat va mas'uliyat tamoyillariga asoslangan faol fuqarolik pozitsiyasini namoyon etuvchi integrativ sifatidir" ta'rif beramiz.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi O'R-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni,⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-yanvardagi PF-5618-son "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida",⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida",⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 29-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning

¹ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprel) // <https://lex.uz/docs/6445145>.

² O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (2020-yil 24-sentabr) // <https://lex.uz/docs/5013007>.

³ O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni // <https://lex.uz/docs/3026246?ONDATE=26.01.2022>.

⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi (2019-yil 8-oktabr) Farmoni // <https://lex.uz/docs/4545884>.

⁵ O'zbekiston Respublikasi "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 841-son (2018-yil 20-oktyabr) Qarori // LexUZ.

⁶ Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz // O'zR Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalari qo'shma majlisidagi nutq. — T.: O'zbekiston, 2016. — 56 b.

⁷ O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (2020-yil 24-sentabr) // <https://lex.uz/docs/5013007>.

⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5618-sonli Farmoni.

⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi (2019-yil 8-oktabr) Farmoni // <https://lex.uz/docs/4545884>.

taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", ¹⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-fevraldagi PF-37-son "O'zbekiston – 2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"¹¹ Farmonlari hamda 2025-yil 14-fevraldagi PQ-61-son "Oliy ta'lim tashkilotlari bitiruvchilarining ishga joylashishiga ko'maklashish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi ¹² Qarorlari hamda 2018-yil 20-oktyabrda O'zbekiston Hukumatining "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi ¹³ qarori va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Maqolada OTM talabalari iqtisodiy-huquqiy madaniyatining asosiy komponentlari — bilim, ko'nikma va kompetensiyalar, shuningdek pedagogik shart-sharoitlar (fanlararo integratsiya, konstruktivistik metodlar, amaliy mashg'ulotlar va raqamli ta'lim resurslari) tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiy-huquqiy madaniyatni rivojlantirishning samarali mexanizmlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotning metodologik asosini iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirishga doir nazariy yondashuvlar, ta'lim jarayonida huquqiy ong va iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik konsepsiyalar hamda O'zbekiston Respublikasining ta'lim va huquq sohasidagi amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy-huquqiy madaniyatning mazmuni, tuzilishi va shakllanish mexanizmlarini aniqlashga qaratilgan kompleks ilmiy yondashuv qo'llanilib, mavjud qonunchilik hujjatlari tahlil qilindi.

Tadqiqotda taqqoslama-huquqiy tahlil usuli orqali OTM talabalari iqtisodiy-huquqiy madaniyatini rivojlantirish bo'yicha milliy va xorijiy tajribalar solishtirildi. Normativ-huquqiy tahlil metodi yordamida ta'lim tizimi, iqtisodiy faoliyat, fuqarolik pozitsiyasi va huquqiy ongni shakllantirishga oid asosiy qonun va qarorlarning mazmuni o'rganildi. Shuningdek, tizimli yondashuv asosida iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantiruvchi omillar, ularning o'zaro bog'liqligi va ta'sir mexanizmlari aniqlab berildi.

Natija. O'zbekiston ta'lim tizimi kontekstida iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirishga xizmat qiluvchi tarkibiy tuzilma — bu huquqiy va iqtisodiy bilimlarni bosqichma-bosqich, izchil va tizimli tarzda o'rgatuvchi davlat siyosati, ta'lim dasturlari, institutlar va ijtimoiy muhitni qamrab oluvchi ko'p pog'onali tuzilmadir. Quyida ushbu tarkibiy tuzilmaning asosiy bo'g'inlaridan biri - Davlat siyosati va normativ-huquqiy asoslardir. Ular quyidagilar:

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – ta'lim olish, huquqiy himoya, iqtisodiy erkinlik va faoliyat, xususiy mulk, huquqiy tenglik kafolatlari.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun – demokratik qadriyatlar asosida har bir fuqaroga iqtisodiy-huquqiy bilim olish huquqini belgilaydi.

"Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun ¹⁴ – o'quv jarayonida iqtisodiy-huquqiy faoliyatni ongli tahlil qilish asosida korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantiradi.

"Yoshlarda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasi" (2019) ¹⁵ – yoshlar ongida huquqiy tushunchalar va iqtisodiy mas'uliyatni shakllantirish strategiyasi.

"2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi" ¹⁶ – iqtisodiy bilimlarni innovatsion yondashuv bilan singdirishga urg'u beradi.

Iqtisodiy-huquqiy madaniyatga ega talaba bilishi kerak bo'lgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi¹⁷
2. Mehnat kodeksi (2023)¹⁸
3. "Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonun¹⁹
4. "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonun
5. "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonun
6. Kiberxavfsizlik strategiyasi
7. "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonun
8. "Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish to'g'risida"gi Qonun

Ushbu me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida talabada shakllanadigan kompetensiyalar va ularni iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirishdagi roli quyidagilardan iborat (1-jadval).

1-jadval.

Me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida talabada shakllanadigan kompetensiyalar va ularni iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirishdagi roli

Me'yoriy huquqiy hujjat	Shakllanadigan kompetensiyalar	Iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirishdagi roli
1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi	soliq qonunchiligini tushunish; va moliya va soliq majburiyatlarini bilish	Talabalar o'z iqtisodiy faoliyatida soliq majburiyatlarini to'g'ri bajarish, qonuniy iqtisodiy faoliyatni yuritish ko'nikmalarini egallaydi.
2. Mehnat kodeksi (2023)	mehnat huquqlari va majburiyatlarini bilish; mehnat shartnomalarini tushunish	Talabalar ishbilarmonlik va professional muhitda o'z huquqlarini himoya qilish, mehnat munosabatlarini qonuniy asosda tartibga solish qobiliyatini rivojlantiradi.
3. "Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonun	iste'molchi huquqlari va javobgarligini tushunish; oqilona iqtisodiy qaror qabul qilish	Talabalar iste'molchi sifatida huquqlarini bilib, iqtisodiy faoliyatda ongli qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.
4. "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonun	bank xizmatlarini tushunish; moliyaviy operatsiyalarni yuritish	Moliyaviy savodxonlik va bank xizmatlaridan qonuniy foydalana olishni ta'minlaydi.
5. "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonun	Onlayn savdo va shartnoma huquqini tushunish; raqamli iqtisodiyotda qonuniy faoliyat yuritish	Talabalar elektron tijoratning huquqiy asoslarini bilib, raqamli iqtisodiy muhitda o'z faoliyatini samarali tashkil etadi.
6. Kiberxavfsizlik strategiyasi	Axborot xavfsizligi va kiberhujumlardan himoyalash; raqamli texnologiyalardan xavfsiz foydalanish	Talabalar raqamli iqtisodiyot va elektron xizmatlardan xavfsiz foydalana olishadi, shaxsiy va moliyaviy ma'lumotlarni himoya qilishga o'rgatiladi.
7. "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonun	axborot tizimlari va ma'lumotlarni boshqarish; ma'lumotlarni qonuniy ishlatish	Talabalar axborot resurslarini qonuniy va samarali ishlatish orqali iqtisodiy va huquqiy qarorlarni asosli qabul qilishga o'rgatiladi.
8. "Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish to'g'risida"gi Qonun	shaxsiy va moliyaviy ma'lumotlarni himoya qilish; maxfiylikni ta'minlash	Talabalar shaxsiy va iqtisodiy axborotlarni himoya qilish orqali huquqiy ongini oshiradi.

¹⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi (2022-yil 28-yanvar) Farmoni // <https://lex.uz/docs/5841063>.

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston – 2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi (2024-yil 21-fevral) PF-37-sonli Farmoni.

¹² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tashkilotlari bitiruvchilarining ishga joylashishiga ko'maklashish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi (2025-yil 14-fevral) PQ-61-sonli Qarorlari

¹³ O'zbekiston Respublikasi "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 841-son (2018-yil 20-oktyabr) Qarori //Lex.UZ.

¹⁴ O'zbekiston Respublikasining (2017-yil 3-yanvar) "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'RQ-419-sonli Qonuni

¹⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5618-sonli Farmoni.

¹⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi (2022-yil 28-yanvar) Farmoni // <https://lex.uz/docs/5841063>.

¹⁷ O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi 2020-yil 1-yanvar. <https://lex.uz/docs/-4674902>

¹⁸ O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi 2023-yil 30-aprel. <https://lex.uz/ru/docs/-6257288?ONDATE=30.04.2023>

¹⁹ O'zbekiston Respublikasining (1996-yil 26-aprel) "Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi 221-I-sonli Qonuni

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi bugungi kunda iqtisodiy-huquqiy madaniyatni rivojlantirishning global metodologik asosiga aylanib bormoqda. BMT tomonidan 2015-yilda qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini uyg'unlashtirish, qonun ustuvorligini ta'minlash, iqtisodiy adolat va ijtimoiy farovonlikni mustahkamlashga qaratilgan universal normativ-huquqiy yo'nalish hisoblanadi. Ushbu maqsadlar ta'lim sohasida ham fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish, iqtisodiy va huquqiy savodxonlikni oshirish, shaffof institutlar va samarali boshqaruvni shakllantirish kabi vazifalarni ilgari suradi. Ayniqsa, SDG-4 (Sifatli ta'lim), SDG-8 (Munosib mehnat va iqtisodiy o'sish) hamda SDG-16 (Tinchlik, adolat va kuchli institutlar) talabalarda iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirish jarayonida konseptual ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi mazkur xalqaro maqsadlarni milliy sharoitga moslashtirgan holda "Barqaror rivojlanish maqsadlari – 2030"²⁰ milliy dasturini ishlab chiqdi va strategik rivojlanish hujjatlariga integratsiya qildi. Ushbu milliy maqsadlar ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, yoshlarning huquqiy ongini rivojlantirish, iqtisodiy savodxonlikni oshirish hamda shaffoflik, adolat va mas'uliyat tamoyillariga asoslangan fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirishni davlat siyosati darajasida belgilab beradi. BRM–2030 doirasida belgilangan vazifalar oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirish bo'yicha pedagogik yondashuvlarning yangilanishiga, ta'lim mazmunining zamonaviy xalqaro standartlar bilan uyg'unlashuviga xizmat qiladi.

Shu bois, BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari va ularning O'zbekistondagi milliy lashtirilgan ko'rinishi — BRM–2030 dasturi — talabalarda iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirishning dolzarb va metodologik jihatdan mustahkam normativ-huquqiy asoslari sifatida e'tirof etiladi. Ular iqtisodiy fikrlashni rivojlantirish, huquqiy ongini mustahkamlash, global va milliy jarayonlarning o'zaro bog'liqligini anglashga yo'naltirilgan ta'lim jarayonining konseptual tarkibiy qismi hisoblanadi.

Alisher Navoiy ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tizimida davlatning o'rni, davlat moliyasi, soliq tizimini belgilash tartibi haqidagi qonunlarga o'z fikrini bildirgan. Alisher Navoiy «moliyaviy ibodat» tushunchasini muhim deb bilgan. "Moliyaviy ibodat" deb u zakot, sadaqa va vaqfni keltiradi.²¹

Xususan, uning "Vaqqiya" asarida vaqf masalalari keng yoritilgan.

"Vaqq" orqali davlat va jamiyat infratuzilmasini qo'llab-quvvatlash, xayriya va ma'rifiy inshootlar (masjid, madrasalar va hokazo)ni moliyalashtirishni qo'llab-quvvatlash tarafdori bo'lgan.

Buyuk Olim Abu Ali Ibn Sino o'zining dono fikrlari bilan barcha boyliklar halol mehnat bilan ortirilishi, ota-onalar o'z farzandlarini kasb-hunarga o'rgatishi va undan olingan daromad orqali halol yashash kerakligini, iqtisodiy faoliyatsiz, iqtisodiy savodxonliksiz muvaffaqiyatga erishish mumkin emasligini ta'kidlaydi. Sohibqiron Amir Temur davrida esa xiroj yig'ish va soliq olishda adolatli qonun-qoidalariga to'liq amal

qilingan. O'sha davrda hosil pishib etilmasdan ilgari raiyatdan mol-xiroj olish man etilgan. Agar raiyat soliq yig'uvchi bormasdan oldin soliqni o'zi keltirib bersa, soliqchi yuborilmagan. Agar soliq yig'uvchini yuborishga majbur bo'lishsa, u holda soliqlarni buyruq berish yoki yaxshi so'zlab olishlik, odamlarni kaltak, arqon bilan urib, so'kmaslik zarurligi uqtirilgan. Soliq to'lamaganlarni bandi etib, zanjir bilan kishanlashlik taqiqlangan.

Iqtisodiy-huquqiy madaniyatni kompetensiyaviy shakllantirish konstruktizmi shaxsning iqtisodiy va huquqiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni hisoblanadi. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda aytishimiz mumkinki har ikkala yondashuvlar iqtisodiy-huquqiy sohalarida mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi va shaxsga iqtisodiy-huquqiy muhitda muvaffaqiyatli va samarali faoliyat yuritish uchun zarur kompetensiyalarni berishga xizmat qiladi.

Pedagogika tarixida iqtisodiy-huquqiy madaniyat haqida fikr yuritgan bir necha olimlar mavjud. Ularning ishlari, iqtisodiy va huquqiy ta'limni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Amerikalik faylasuf va psixolog Jon Dewey: Ta'lim jarayonida amaliy tajribaning ahamiyatini ta'kidlagan. U iqtisodiy va huquqiy madaniyatni jamoatchilik bilan aloqada shakllantirishni maqsad qildi. Vladimir Lenin: Iqtisodiy va huquqiy bilimlarni ta'lim jarayoniga kiritishning zarurligini ko'rsatgan. U nazariy va amaliy muvozanatni muhokama qildi. Paulo Freire: Ta'limni ijtimoiy adolat va tenglik bilan bog'lagan. Iqtisodiy huquqiy madaniyatni shakllantirishda interaktiv metodlarni qo'llagan. Ivan Illich: Ta'lim tizimini tanqid qilib, mustaqil fikrlash va ijtimoiy munosabatlar o'rnatidagi bog'liqlikni ta'kidlagan.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida talabalarining iqtisodiy va ijtimoiy huquqlari Konstitutsiya, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimini yanada rivojlantirish"ga oid qaror va farmonlar bilan kafolatlangan. Xususan, talabaning iqtisodiy huquqlari: ta'lim uchun mablag' ajratish va imtiyozlardan foydalanish (davlat granti, kontrakt asosida o'qish, ijtimoiy yordam, stipendiya olish); stipendiya olish huquqi (davlat grantida o'qiyotgan va yuqori ko'rsatkichlarga ega talabalar stipendiya olishadi); talaba sifatida ishlash va qo'shimcha daromad topish huquqi (qonunchilik doirasida mehnat faoliyati bilan shug'ullanish); ijara va yotoqxona huquqi (davlat talabalariga yotoqxona va yashash sharoitlari yaratib berishga majbur) dan iborat. Ijtimoiy huquqlari esa, bepul tibbiy yordam huquqi (davlat talabalariga asosiy tibbiy xizmatlarni ta'minlashi kerak), dam olish va madaniy tadbirlarda ishtirok etish huquqi (talabalariga sport, madaniyat va san'at tadbirlarida qatnashish imkoniyati beriladi), xalqaro almashinuv va stajirovkalarda qatnashish huquqi (davlat grantlari va shartnomalar asosida xorijiy ta'lim olish imkoniyati), ijtimoiy himoya huquqi (kam ta'minlangan, nogironligi bo'lgan yoki ijtimoiy ehtiyojli talabalar uchun maxsus imtiyozlar va yordam) ni tashkil etadi. (2.1-jadval).

2.1-jadval

Talabalarining iqtisodiy va huquqiy vakolatlari

Iqtisodiy vakolatlar	Huquqiy vakolatlar
Davlat granti yoki kontrakt asosida ta'lim olish, stipendiya olish huquqi	Ta'lim muassasasidan o'qishni boshqa oliy ta'lim muassasasiga ko'chirish (transfer) huquqi
Talabalarga yotoqxona bilan ta'minlanish huquqi	O'qishga qaytish (tiklanish) huquqi
Ta'lim davrida muddatli harbiy xizmatni kechiktirish huquqi	O'quv jarayonida ishtirok etish va sifatli ta'lim olish huquqi
Akademik ta'til olish (sog'liq, homiladorlik, oilaviy sharoit sababli)	O'z huquqlarini sud orqali himoya qilish huquqi
O'qish davrida qonun doirasida ishlash imkoniyati	Talaba shaxsiy fikri va tashabbusini bildirish, talabalar o'zini-o'zi boshqarish organida ishtirok etish huquqi

O'zbekiston Respublikasida talabalarining mehnat huquqlari Konstitutsiya, Mehnat kodeksi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun bilan muhofaza qilinadi. Ular o'qish davrida qonun asosida ishlash, amaliyotdan o'tish,

adolatli ish haqi olish va xavfsiz mehnat sharoitida faoliyat yuritish huquqiga ega. Quyida talabalarining mehnat huquqlari va ularni muhofaza qiluvchi asosiy huquqiy me'yorlar jadval ko'rinishida keltirilgan (2.2-jadval).

²⁰ O'zbekiston Respublikasi "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 841-son (2018-yil 20-oktyabr) Qarori //Lex.UZ.

²¹Hurriyat. (2021, 20-iyul). Behzod. Navoiyning moliyaviy ibodati.

Talabani qonun bilan muhofaza qilingan mehnat huquqlari

Talabani mehnat huquqlari	Huquqiy asos (normative hujjat va moddalar)
Ta'lim olish bilan bir vaqtda ishlash huquqi	O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (46-modda), Mehnat kodeksi (77-modda)
Adolatli mehnat sharoitida ishlash huquqi (mehnatni muhofaza qilish, xavfsizlik)	O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (37-modda), Mehnat kodeksi (215-modda)
O'qish davrida qisqartirilgan ish vaqti (o'qishni davom ettirayotgan talabalar uchun)	O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi (115-modda)
Ish joyida kamsitilmaslik va teng mehnat uchun teng haq olish huquqi	Konstitutsiya (18, 37-moddalar), Mehnat kodeksi (6, 77-moddalar)
Tatil va dam olish huquqi (o'qishni davom ettiruvchi talaba uchun yillik ta'til berilishi)	Mehnat kodeksi (242-modda)
Mehnat shartnomasini tuzish va bekor qilishda erkinlik	Mehnat kodeksi (77, 81-moddalar)
Kasaba uyushmalariga a'zo bo'lish va mehnat huquqlarini himoya qildirish	Konstitutsiya (34-modda), Mehnat kodeksi (27-moddasi)
Mehnat nizolarini hal qilish uchun sudga yoki tegishli organlarga murojaat qilish	Konstitutsiya (44-modda), Mehnat kodeksi (269-moddasi)

Muhokama. O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, yoshlarning iqtisodiy va huquqiy ongini yuksaltirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi Qonun hamda "O'zbekiston-2030" strategiyasida yoshlarning iqtisodiy faolligini oshirish, huquqiy savodxonlikni kuchaytirish va fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirish muhim maqsad sifatida belgilangan. Ushbu maqsadlarga erishishda oliy ta'lim tizimi markaziy o'rin tutadi. Chunki aynan oliy ta'lim jarayonida talabalar iqtisodiy-huquqiy bilimlarni chuqur o'zlashtirib, ularni amaliy faoliyatda qo'llash ko'nikmasiga ega bo'ladi.

Yoshlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya tashabbusi Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan. Mazkur taklif xalqaro miqyosda, xususan, ko'plab mamlakatlar hamda turli yoshlar guruhlarida orasida keng qiziqish uyg'otgan. Ma'lumki, BMT doirasida yirik konvensiyani ishlab chiqish va qabul qilish jarayoni murakkab, ko'p bosqichli va uzoq muddatli faoliyatni talab etadi. Shunga qaramay, BMT vakillari ushbu tashabbusni yuqori baholashib, uni BMT Bosh kotibining yoshlar masalalariga oid strategik yo'nalishlari bilan uyg'un deb e'tirof etganlar. BMT vakilining ta'kidlashicha, konvensiyani tayyorlash jarayonida dunyo mamlakatlarining yoshlari faol ishtirok etib, o'z taklif va mulohazalarini bildirishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, UNICEF tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan "U-Report" loyihasi doirasida 10 mingdan ortiq yosh respondentlar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari yoshlar uchun eng dolzarb ehtiyojlar ta'lim olish imkoniyatlari, mehnat faoliyatiga jalb etilish hamda inson huquqlarining kafolatlanishiga oid masalalar ekanini ko'rsatgan.

Shuningdek, tadqiqot natijalariga ko'ra, yoshlar ijtimoiy tengsizlik, kamsitish va diskriminatsiyaning har qanday ko'rinishiga qat'iy qarshi ekanliklarini, o'z navbatida, yigitlar va qizlar teng huquqli bo'lishini istashlarini bildirganlar. Samarqand yoshlar forumi doirasida esa ishtirokchilar mavjud 26 moddadan iborat konvensiya loyihasiga qo'shimcha ravishda 14 ta yangi modda kiritish zarurligi haqida takliflar ilgari surishgan. BMT vakili ta'kidlaganidek, bu takliflar global miqyosda yoshlar manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan hujjatni yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.²²

Iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirish kompetensiyalari: huquqiy ong va madaniyati, iqtisodiy tafakkur va moliyaviy savodxonlik, tanqidiy va tahliliy fikrlash, mas'uliyatli fuqarolik pozitsiyasi, ijtimoiy-adolatli qaror qabul qilish va huquqiy-iqtisodiy axborotni tahlil qilishdan iborat. Mazkur kompetensiyalar iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirishning yadro (asosiy) elementi hisoblanadi va ular ta'sirida talaba quyidagi amaliy ko'nikmalarga ega bo'ladi: huquqiy hujjatlar bilan ishlash, qonunlarni tahlil qilish, moliyaviy reja tuzish, xarajatlarni boshqarish, faktlar asosida xulosa chiqarish, muammolarni tahlil qilish, saylovda ishtirok, volontyorlik, jamoatchilik tashabbuslari, huquqiy me'yorlarga asoslangan halollik, adolat, tenglik, qonunlar bazasidan foydalanish, statistika tahlili.

Xulosa. Oliy ta'lim muassasalari talabalarida iqtisodiy-huquqiy madaniyatni shakllantirish bugungi globallashuv, raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va huquqiy davlat tamoyillarining mustahkamlanishi sharoitida nihoyatda dolzarb masala hisoblanadi. Talabalarning iqtisodiy va huquqiy savodxonligini oshirish ularning shaxsiy moliyaviy barqarorligi, huquqiy ongining yuksalishi, jamiyatdagi mas'uliyatli xatti-harakatlari va korrupsiyaga qarshi immunitetini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Konstitutsiya, "Ta'lim to'g'risida"gi va "Oliy ta'lim to'g'risida"gi qonunlar, shuningdek shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, elektron tijorat, iste'molchilar huquqlari, mehnat munosabatlari, korrupsiyaga qarshi kurash va kiberxavfsizlikka doir normativ-huquqiy hujjatlar talabalarda iqtisodiy-huquqiy madaniyatni rivojlantirishning mustahkam me'yoriy asosini yaratadi. Xalqaro yondashuvlar — BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari mazkur jarayonga global talab va kompetensiyalar integratsiyasini ta'minlaydi. Tadqiqotdan kelib chiqqan holda, iqtisodiy-huquqiy madaniyatni samarali rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlar: fanlararo integratsiya, konstruktivistik metodlar, amaliy mashg'ulotlar, huquqiy treninglar va raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish zarur. Ushbu yondashuvlar talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki real hayotda qo'llay oladigan amaliy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, OTM talabalari iqtisodiy-huquqiy madaniyatining rivojlanishi jamiyatning barqaror taraqqiyoti, huquqiy madaniyatning yuksalishi va iqtisodiy faol fuqarolarning shakllanishida muhim omil bo'lib, mazkur sohada ilmiy izlanishlarning davom ettirilishi zarur va dolzarbdur.

²² BMT vakili: "Shavkat Mirziyoyevning Yoshlar huquqlari konvensiyasini ishlab chiqish taklifi dunyo davlatlarida qiziqish uyg'otmoqda" 2020-yil 18-avgust. <https://kun.uz/news/2020/08/18/bmt-vakili-shavkat-mirziyoyevning-yoshlar-huquqlari-konvensiyasini-ishlab-chiqish-taklifi-dunyo-davlatlarida-qiziqish>

uygotmoqda?q=%2Fuz%2Fnews%2F2020%2F08%2F18%2Fbmt-vakili-shavkat-mirziyoyevning-yoshlar-huquqlari-konvensiyasini-ishlab-chiqish-taklifi-dunyo-davlatlarida-qiziqish-uygotmoqda#!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprel) // <https://lex.uz/docs/6445145>.
2. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni // <https://lex.uz/docs/3026246?ONDATE=26.01.2022>.
3. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni // <https://lex.uz/docs/3026246?ONDATE=26.01.2022>.
4. O'zbekiston Respublikasining (2017-yil 3-yanvar) "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'RQ-419-sonli Qonuni
5. O'zbekiston Respublikasining (1996-yil 26-aprel) "Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi 221-I-sonli Qonuni. <https://lex.uz/docs/-4704?ONDATE2=29.08.2023&action=compare>
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi (2019-yil 8-oktabr) Farmoni // <https://lex.uz/docs/4545884>.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish to'g'risida"gi (2017-yil 20-aprel) Qarori // <http://www.lex.uz/docs/3171590>.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi (2022-yil 28-yanvar) Farmoni // <https://lex.uz/docs/5841063>.
9. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz // O'zR Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalari qo'shma majlisidagi nutq. – T.: O'zbekiston, 2016. – 56 b.
10. O'zbekiston Respublikasi "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 841-son (2018-yil 20-oktyabr) Qarori // LexUZ.
11. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi 2020-yil 1-yanvar. <https://lex.uz/docs/-4674902>
12. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi 2023-yil 30-aprel. <https://lex.uz/ru/docs/-6257288?ONDATE=30.04.2023>
13. BMT vakili: "Shavkat Mirziyoyevning Yoshlar huquqlari konvensiyasini ishlab chiqish taklifi dunyo davlatlarida qiziqish uyg'otmoqda" 2020-yil 18-avgust. <https://kun.uz/news/2020/08/18/>
14. Hurriyat. (2021, 20-iyul). Behzod. Navoiyning moliyaviy ibodati.
15. Gafurova N.I. Bo'lajak mutaxassislarning iqtisodiy va huquqiy madaniyatini shakllantirishning dolzarbligi va ahamiyati // Qo'qon DPI xabarlari. – Qo'qon davlat universiteti ilmiy jurnali. – Qo'qon. 2023. №2. – B.206-209. (13.00.00; OAK rayosatining 2021-yil 31-martdagi 295/6-son qarori)
16. Gafurova N.I. The concept of economic and legal culture and its interpretation // Science and innovation international scientific journal. Volume 4, Issue 4, April-2025. – P.78-87.